

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
КАРАЧАЕВО-ЧЕРКЕССКОЙ РЕСПУБЛИКИ
РГБУ ДПО «Карачаево–Черкесский республиканский
институт повышения квалификации работников образования»**

**ПРИМЕРНАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПРОГРАММА
по учебному предмету
«Карачаево-балкарский язык», «Карачаевская литература»
для 1-4 классов
(на карачаево-балкарском языке)
Черкесск 2017**

Программаланы джарашдыргъанла:

Мамаланы Ф.Т., Чотчаланы Р.У.

1-чи - 4-чю КЛАССЛАГЪА КЪАРАЧАЙ ТИЛ БЛА

АДАБИЯТ ОКЪУУДАН ПРОГРАММАЛА

АНГЫЛАТЫУ СЁЗ

Федерал кърал окъуу стандартны (ФГОС-ну) излемлерине кёре, бютеу ал башланган окъуугъа бусагъатда илмуну тамалында, ишни эбин деменгили билирча юретиуде, аланы бютеудуния къарамларын айнытыуда уллу борчла салынадыла. Ана тилни магъанасы бу борчланы толтурууда бек уллуду, ол себебден ана тилден программа сабийлени алты джылдан башлаб окъутууну излемлерин тыйыншлы баджарыргъа керекди.

Ол излемле быладыла:

- сабийлени не джаны бла да ёсюмлю этиуню тамалын салыу;
- ачыкъ, кесгин, ангылаб окъургъа, джазаргъа, тил ёсдюрюрге, тергерге юретиу;
- сабийлеге табигъатны шартларын, затларын ангылатыу, къарыуларын, эстетика ёсюмлерин къатлауну джетишимли этиу;
- сабийле кеслерин ариу джюрюютюрча, окъуугъа, джамагъатха хайырлы урунургъа талпырча, Ата Джуртубузну бек сюерча юретиу.

Федерал кърал окъууну стандартны (ФГОС-ну) бусагъатда школада ана тилни окъутуу излемлерине быллай джангы борчла къошады:

- ана тилге адабият бла маданиятха (культураны) адеблендирген, бирикдирген сакълагъан баш, тамаллы мадарча къараргъа тыйыншлыды; ана тил хайырландырыллыкъ джерде ана тилингде амалсыз селеширге керекди; ана тилге миллет ангыны сакълауну тамалыча къараргъа; ана тилибиз, Эресейде тиллени бири болуб, тил-культура ангылашынган, хайырландырылгъан кесеги болгъанын сингдирирге;
- окъуучулары ана тилни джюрюютюуде аны, литература-адабият мардалагъа кёре, тюз джюрюютюртге, байындырыргъа;
- кечеде-кюнде, хаманда хайырландырылгъан сёз эмда тин байлыкъны ёсдюрюрге;

– ана тилни юсюнде ал башлам илму билимни тамалын салыргъа, аны бурундан келген тарихине, хайырланыууна, тюрлениуюне, грамматикасыны айныууна эс бёлорге, ол джаны бла джангы джетишимлеге алландырыргъа;

– ана тилни грамматикасын билиуде салгъан муратларын, хайырландырылгъан амалларын эмда материалларын джамагъат джашауда хайырлы, магъаналы, керекли да этерге;

– ана тилни тинтиуде окъуу мадарла бла толу хайырланргъа;

– тил джорукълары болгъан окъуу ишлени тикирал билирге эмда ол алгъан билимлерин айнытыргъа эмда теренлетитрге.

Федерал къырал окъууну стандартны (ФГОС-ну) бегимлерине кёре, ана тилде адабият окъууну юсю бла салыннган излемле быладыла:

– ана литератураны халкъны миллет культура байлыгъыны эм тамаллы байлыкъ хазнасы болгъанын, джашауну ангылауда бек керекли мадар болгъанын, миллетни эмда дуния культураны кесича бир тюрлю байлыгъыча саакъланнганын кёргюзтюу;

– ана тилге мадарсыз бек керекли затхача къарау; ана тилни юсю бла халкъыбызны тил-культура-джашау болумун ангылатыу;

– ана тилде биринчи билим шартларын сингдире, аны энчилигин эмда дуния тил картасында тыйыншлы орнун кёргюзтюу; ана тилге халкъны миллет ангысын ёсдюрюу тамалынача къараргъа кереклисин сингдириу;

– дуния билимге таяна, миллетни тарихини юсю бла энчи культурасын, аман бла игини айыра билиуню, адеб-намысны, ана тилде таймаздан тырмашыу сезимни эмда кесинги энчи маданият дараджасын къурауну айнытыу;

– окъууну тюрлю-тюрлю мадарларын хайырландырыу (танышыу, тинтиу, сайлау, излем бардырыу); тюрлю-тюрлю текстлени энчи башхалыкъларын билиу эмда аланы сюзерге къошулуу, персонажларыны ишлерине адеб-намыс джаны бла багъа бериу.

– тыйыншлы дараджалы окъуучу болур ючюн, тил билими иги болур ючюн, алай демеклик, тышындан да, ичинден да окъуу усталыгъы терен болур

ючюн, суратлау адабият (литература), илму эмда окъуу текстлени, адабият терминлени хайырландыра, орта дараджада сюзе, тюрлендире билирча усталыкъ бериу.

Ол себебден къарачай тил, бирси миллетлени тиллерича, сабийлеге джашауну джоругъун юретирге, джаш тѐлюге джамагъат адетлерин терен ангылатыргъа, илмулу адамланы айнытыугъа болушады. Ана тилни иги билмеклик сабийге дуняда эм бай тиллени бирине – дуня культура бла илмугъа джол ачхан уллу орус тилге юренирге да таянчакъ болады, аны бла бирге кесини миллет культурасындан толу билим алыргъа, аны бла хайырлана билирге, бизни уллу Ата Джуртубузну ишин бегитиуге болушурча адам болургъа онг береди.

Алай бла, Федерал кърал окъуу стандартны (ФГОС-ну) ал класслада окъутхан устазны баш борчларыны бири – ана тилни (тюз сѐлешиу-джазыу формаларын) иги билген адамланы хазырлауну тамалын салыргъады.

Тюз, кесгин сѐлешиу билим джазма тилни грамматика-орфография джорукъларына тырмашыу бла бирге барыргъа керекди. Бу джаны бла бу кѐзюуде берилген билим ал башланган окъууну эм андан ары окъууну тамалыды.

4-чю классны бошагъан окъуучула бу затланы билирге керекдиле:

– бир тема бла байланган соруулагъа джууаб бериу, сюжет суратлагъа кѐре айтымла къуараргъа;

– окъулгъанны планын хапарлаучу бла соруучу айтымла халда сала билирге;

– 70-100 сѐзден къуралгъан текстни, кеси джарашдыргъан планнга кѐре, магъанасын аууздан эмда джазыб, толу эмда къысхартыб айта билирге;

– окъулгъанны формасын тюрлендириб, туура сѐз бла хайырланыб айта билирге;

– суратха, кинофильмге (эпизодларына) кѐре, гитче хапар джазаргъа;

– кеси кѐрген, сынагъан затланы юсюнден хапарчыкъ джазаргъа;

– тенгине, джууугъуна письмо, классда, школ джашауда болгъан

затладан къабыргъа газетге билдириу джаза билирге.

Къарачай тилни толу школ курсун окъуучула абадан класслада окъуйдула. 1-чи – 4-чю класслада окъулгъан курс ол курсну деменгили ангылатыргъа хазырлайды, аны ал кесегиди.

Ал башланган класслада окъуучула кёбюсюне тилни практика джаны бла тинтедиле. Ол себебден 1 – 4 класслада тил ёсдюрюу ишле аслам боладыла. Ол ишле программаны бёлюмлерини барысында этиледиле.

Къарачай тилни ал башланган класслада курсуну борчлары быладыла:

- сабийлени ангылаб окъургъа, сёлеширге, джазургъа юретиу;
- тил байлыкъларын ёсдюрюу;
- тилден, адабиятдан (литературадан) ал билим бериу;
- тилге, китаб окъургъа алларын буруу;
- дуния аламны, табигъатны юсюнден сабийлени ангыларын, билимлерин ёсдюрюу;
- тилни аууз эмда джазма формаларын, джылларына кёре, ангылаб хайырланырча билдириу.

Къарачай тилден окъууну магъанасы, аны методика амаллары, сабийлеге терен билим берирча, аланы не джаны бла да ёсдюрюрча, бюгюнню окъутууну ФГОС-ну излемлерине келиширча болургъа керекдиле.

Къарачай тилни 1-4 класслагъа аталгъан программасында быллай бёлюмле бардыла:

1. Къара таныргъа хазырлау, тилге айландырыу.
2. Къара танытыу, байламлы тилни ёсдюрюу.
3. Адабият эмда тил ёсдюрюу.
4. Грамматика, тюз джазыу, байламлы тилни ёсдюрюу.

1-чи классда сабийлеге теджелген баш джетишимлери. 6-7 джыл болгъан сабийлени 1-чи классда баш джетишимлери сёлеширге эмда къара таныргъа, грамматикадан ал билимлени алыу болургъа керекди. Бир джаны бла, тилни лексикасын билиу, экинчи джаны бла, аны хайырландыра билиу.

Алай а 1-чи классда окъутхан устазны ишинде дагъыда кеси башха методика амалла таймаздан сакъланыргъа тыйыншлыдыла.

Сабийлени тил байлыкъларын ёсдюрюу бла бирге сёзлен тауушларын ачыкъ чыгъарыу мадарланы хайырландырыу, аны бла бирге сёзлени грамматика излеген джорукъла бла айта эм джюрюте билирча мадарланы эсинде тутуу.

Сабий ана тилинде тюз сёлеширге юреннген заманда хар сёзюнде бютеу не тюрлю тауушланы да тюз айтдырыргъа тырмашыу.

Сёзню аллын эшитдирмей, аягъын джутдуруб, не кыйыныракъ тауушланы чалдырыб, тили айланмай кыйнала эсе, устаз, сакъ болуб, хар сабийге энчи тынгылаб, халатын, джангылычын тюзетиу, ол сёзлени кеси ачыкъ айтыб, сабийлеге кыйтарыб айтдырыу. (Сёзсюз да, былайда айтылгъан джорукъланы ал башланган классланы барында да хайырландырыргъа боллукъду).

7-10 джылдагъы сабийле кеслери тюз сёлешген бла кълмай, тенгчиклери сёлешген сёздеде халатланы эслеб, аланы тюзете билиу.

Аны бары бла бирге сабийлени интонация – акъырын неда кёлтюртюб сёлешюу – джорукълагъа тырмашдырыу.

Ана тилде сёзлени тюз айтхан бла бирге сёзлени бири-бирине тюз джалгъаугъа юретиу, айтымда сёзлени магъаналарына кёре тюрлендире, сёзлени орунларында джюрюте билирге юретиу. (Быллай сабийле бла ишлеген заманда, устаз соруу-хапарлау джорукъну хайырландыра билсе, иги джетишимле табаргъа боллукъду).

Соруб, ызы бла джууаб алыу иш сабийни эсин кенгнге бёлмей тутаргъа табды. Сабий джууаб берген заманда джангылса, классда нёгерчиклерин болушлукъгъа чакъырыб, бирден халатны тюзетген заманда да билим иги бегийди.

Быладыла Федерал Кърал окъуу стандартха (ФГОС-ха) кёре джораланган программаны ал башланган класслада ишлеуюню баш методика джорукълары. (Тил ёсдюрюуде аланы хайырландыра, сабийлени

сѐлеширге юретиу ишни тыйыншлы тындырыргъа боллукъду).

1-чи классда къара таныргъа хазырлау. Къара таныргъа хазырлау ишле 1-чи классда 12 сагъат барадыла. Сабийлени къара таныргъа хазырлар ючюн, кѐбюсюне тил ѓсдюрюу ишле этиледиле. Бу кѐзюуде окъуучула юренирге керекдиле:

1. Айтымланы сѐзлеге, сѐзлени бѐлюмлеге, бѐлюмлени тауушлагъа айыра билирге.
2. Тауушладан бѐлюмле, бѐлюмледен сѐзле, сѐзледен айтымла къурай билирге.
3. Суратха къараб, гитче хапарчыкъ къурай билирге; кѐрген, эшитген затларындан хапар айтыргъа.
4. Устазны аууузундан 1-2 строфаны азбар айта билирге.

Къара танытыу эмда сѐлеширге юретиу. 1-чи классда ана тилге юретиуню къурауда баш орунну къара танытыу, ол демеклик хариф танытыу деген бѐлюм алады. Ол иш окъуу джылны октябрь айындан башланса тыйыншлыды (сабийлени тилге айландыргъандан сора). Алай бла бу бѐлюмге октябрдан башлаб мартха дери заман берирге боллукъду. Саулай да 60 сагъат.

Былайда эсге алыргъа тыйыншлы эки зат: сабийле джылны аллындан орус тилде алфавитини бир кесегин билиб, окъургъа тырмашханлары. Ол затны да, сабийле ана тилде сѐлеширге тырмашханларын да эсге ала, Программа джылны 2-чи джарымында сабийлени ана тилде окъургъа юретиуге буюрады. (Алай демеклик, орус тилни дерслеринде алфавитни билгенлерин хайырландыра, аны бла бирге къарачай тилни энчи тауушларына, аланы джазылыуларына энчи эс бѐле, устаз мартха дери харифлени танытыб бошаргъа керекди).

Къара таныргъа юретиу сабийлени окъургъа, джазаргъа юретирге; сѐзлени тюз джазылыуларыны тамалын кереклисича ангыларлай хазырларгъа; кѐргенлеринден, эшитгенлеринден тюз хапар ала билирге, тил байлыкъларын ѓсдюрюрге керекди.

Хариф таныргъа юретиу анализ-синтез метод бла барады. Бу кѐзюуде

сабийле, суратха къараб, сынагъан, кѳрген затларыны юсюнден хапарчыкъ (устазны болушлугъу бла) къурайдыла. 3-4 айтымдан къуралгъан хапарчыкъдан керекли айтымны айыра биледиле. Айтымланы сѳзлеге, сѳзлени бѳлюмлеге, бѳлюмлени тауушлагъа бѳлюрге юренедиле. Бѳлюмледен сѳзле, сѳзледен айтымла къурайдыла, окъургъа юренедиле.

Джангы тауушну окъугъан бла биргелей, тауушланы харифле бла белгилерге юрене, харифледен, бѳлюмледен мукъладис (магнит) къангада, кеслерини энчи джазыу планшетлеринде неда тюз къангада сѳзле къурайдыла.

Устаз харифлени, сѳзлени, джазма, басма текстледен тюз кѳчюрюб джазаргъа юретеди. Айтылгъаны бла джазылгъаны бирча болгъан сѳзлени, къысха айтымланы аууздан джаздырады. Къара танытхан кѳзюуде тил ѳсдюрюу ишле барадыла. Сабийле билген, кѳрген, сынагъан затларыны юсюнден кеслерини сѳзлери бла хапар айтыргъа юренедиле. Текстни окъугъан заманда ачыкъ ауаз бла, интонация бла окъурча боладыла.

Адамланы, юй хайыуанланы, джаныуарланы атларын, айтымны биринчи сѳзюн уллу хариф бла джазаргъа керек болгъанын биледиле. Берилген соруулагъа тюз джууаб этедиле, таурухланы, назмуланы кесгин окъургъа юренедиле. Устазны болушлугъу бла къач, джаз кѳзюуде табигъатда тюрлениуню сынаидыла.

Адабият окъуу бла тил ѳсдюрюу. 1– 4-чю класслада окъуу дерслени борчлары быладыла: тюз, кесгин, окъулгъанны магъанасын терен ангылай, эджиклемей окъургъа юретиудю. Башында этилген ишлени юсю бла чыгъармаланы текстлери бла ишлей билиу; китаб бла хайырлана билиу; кеслери ангылагъан хапарланы, таурухланы, назмуланы юсю бла чыгъармаланы баш магъаналарын айыра билиу; текстдеги геройланы ич болумларына, этген ишлерине багъа бере билиу.

1-чи классда бу темала ачыкъланадыла:

«Туугъан джерим – Къарачай», «Мени Республикам», «Ата Джуртум – Эресей (Россия)», «Биринчи сентябрь – билимни кюню». «Саламлашыргъа

юренебиз», «Санау бла танышыу», «Сёлешиу эмда джазма тил», «Школда окъуйбуз, юйде дерс этебиз», «Оюнчакъла, оюнла», «Биз бирикген юйдегибиз», «Аш татлы болсун!», «Юйде барыбыз да ишлейбиз», «Кёгетле бла тахта кёгетле, битимле», «Тауушланы дуниясында – ким къалай кычырады? деген соруулагъа джууаб къайтарыу», «**Юй хайыуанла бла къанатлыла**», «**Кийик джаныуарла бла къанатлыла**», «Хар кюнюмю таб къурайма», «Ашарыкъ тюкенде», «Кийим тюкенде».

Къара танытыу кёзюуде окъуучула сёзлени бёлюмле бла окъургъа юренедиле. Бу кёзюуде окъуучула бир минутха 10-15 сёзню бёлюмле бла окъургъа керекдиле. Къара танытыу кёзюуден сора джылны аягына 20-25 сёзню, эджиклемей, бир минутха окъургъа юренедиле.

2-чи классны адабият окъууу бла тил ёсдюрюуден программасы Россияны эмда Къарачай-Черкес республиканы гимнлеринден башланыб, бу темалагъа кёре къуралады:

«Билим – дунияны бийи», «Ана тилим – джаным-тиним», «Халкъ аууз чыгъармаладан», «Берекетли къач», «Сюеме сени, Ата Джуртум», «Хош кел, акъмыйыкъ Къыш», «Иги – аман», «Аскер къуллукъ – сыйлы къуллукъ», «Ананы кючю огъурлугъунда», «Джаз келди», «Табигъатны сакълау – адамлыкъды», «Хорламны кюню», «Ишленмеклик адеб-марда джорукъладан».

Окъуу джылны аягына окъуучула халатсыз, эджиклемей бир минутха 30-40 сёзню окъургъа керекдиле.

3-чю классны адабият окъууундан программасына да бу темала киредиле:

«Ана тилим – джарыкъ кюнюм», «Тёгерекде – тюрлю-тюрлю», «Сени сюеме, туугъан джуртум», «Иги неди? Аман неди?», «Къар джауады, борайды», «Халкъ байрамла эм адетле», «Ишни суйген – суйюмлю», «Аскер – Ата джуртну джакъчысы», «Джаз келди, джашил атына миниб», «Халкъны аууз чыгъармачылыгы», «Хорламлы Май» эмда классдан тышында окъуллукъ чыгъармаладан: «Насыб деген ол не затды?» – *Аппаланы Б.*,

«Тауукъ – айта билгеннге зауукъ» – *халкъ джомакъ*, «Орайда» – *халкъ айтыу*, «Тенгиз тузлу некди» – *халкъ джомакъ*, «Къарашауайны къара сууу» – *нарт таурух*, «Бармыды тюзлюк?» – *джомакъ*, «Ёгюз бла эшек» – *халкъ джомакъ*, «Тилек» – *Семенланы А.*, «Бёрючюк» – *Ёзденланы Р.*, «Атасы бла джашы» – *халкъ джомакъ* эмда тил байлыккыны ёсдюрюрге деб салынган суратладан.

Джылны аягына окъуучула бир минутха 60-70 сёзню тынч, эджиклемей, кесгин окъуй билирге керекдиле.

4-чю классны окъуу бла тил ёсдюрюуден программасында бу темала ачыкъланадыла:

«Джуртум бла ана тилим – джашауум», «Къарачай десем...», «Табиғатны сакълау», «Онглу адамларыбыз сабийликде», «Ёмюрлени теренинден», «Къыш», «Амма-амма – бал ання!», «Адамлыкъ», «Къарачайны джигит уланлары – Уллу Хорламгъа» эмда дерсен тышында окъуллукъ чыгъармала: «Къарча», «Къарачай-малкъар джыл къайтарыу», «Джылны чакълары», «Сабан тойну джыры», «Чалман къурманлыкъ».

Джылны аягына окъуучула бир минутха 80-90 сёзню окъурча болургъа керекдиле.

Алай бла, 4-чю классны окъуучулары окъуу бла тил ёсдюрюуден дерследе адамланы, джамагъатны джашаулары бла ишлеринден, дуняда бола тургъан затланы юсюнден билимлерин кенгертедиле. 4-чю классда окъуучула, магъанасын ангыларча, текстни тюз, кесгин окъуй билирге, окъулгъанны баш магъанасын ачыкълагъан неда кереклисича джити суратлагъан сёзлени табаргъа, ол сёзлеге синонимле сайлай билирге (синоним деген сёзню кесин сагъынмай) керекдиле.

Окъуучула жылны аягына текстни байламлы кесеклеге юлешиб, ол кесеклеге план салыргъа, текстни магъанасын къысха неда бир къауум джерин айырыб айтыргъа, суратха къараб, аны магъанасын айта билирге юренедиле.

Бу классда окъуучула халкъ творчествону, басняны (тамсилни), назмуну, текстни юсюнден билим аладыла.

Дерсен тышында окъууну борчлары:

1. Класса алгъан дерс билимлерин андан ары ёсдюрюге.
2. Библиотекада керекли китабны, китабда керекли джерни таба билирге.
3. Ана тилден китабланы суююб окъургъа юретирге.
4. Китаб бла окъуучуну энчи тырмашыуун, аны суйген затын билиб, ол затдан билимин ёсдюрюге.

Грамматика, тюз джазыу, тил ёсдюрюу. Ал башланган классланы окъуучулары грамматиканы бютеу курсун окъумайдыла. Ол себебден, программа 4 бёлюмден кьуралгъанды:

1. Тауушла бла харифле.
2. Сёз.
3. Айтым.
4. Байламлы тил.

Башындагъы 4 бёлюм хар классда да барды: 2 – 4-чю класслада фонетикадан, морфологиядан, синтаксисден ал билим алынады, байламлы тилден ишле хар классда да таймаздан бардырылыргъа керекдиле.

1-чи классда фонетикадан, лексикадан, грамматикадан ишле башланадыла эмда тилге айландырыу (сёлеширге юретиу), байламлы сёзню ёсдюрюу джанындан таймаздан ушакъла этиледиле.

Бу кёзюуде иш былай кьуралады: сёлешуу тил бла джазма тилни башхалыкъларын ачыкълау; адамла бла табигъатны байламлылыкъларын ачыкълау. Тауушла бла харифлени башхалыкъларын кьайтарыу. Ачыкъ тауушланы кьатылары бла джумушакъларын ачыкълау. Сёзде бёлюмлени саны ачыкъ тауушланы санына кёре болгъанын бегитиу. **Й** бла **ў** харифлени кёчюрюуде энчиликлерин ачыкълау эмда бегитиу. Сёз бла айтымны башхалыкъларын ачыкълау. **[Ў]** бла **[Й]** тауушланы окъууда башхалыгъын ангылатыу. Сёзге басымны тюз салыу. Сёзню магъанасын басым тюрлендиргенин ачыкълау.

2-чи классда окъуллукъну баш бёлюмю «Тауушла бла харифледиле».

Аны бла бирге затны, этимни, сыфатны кѣргюзген сѣзле бла, айтым эмда байламлы тил бла иш этиледди.

3-чю классда сабийле тилни кесеклеринден – атдан, сыфатдан, этимден, аланы магъана бла форма башхалыкъларындан билим аладыла. Бу классда окъуллукъну баш бѣлюмю «Сѣздю», аны бла бирча «Тауушла бла харифле», «Айтым» деген темала бла ишлеу барады.

4-чю классда тилни кесеклеринден билимлери андан ары ёседди. Бу классны программасыны баш бѣлюмю «Сѣзню тюрлендириудю». Аны юсюнден иш бардыруу тохтамайды, сабийлени байламлы тилден билимлери кенгирек болады. Ал башланган классланы материалларын окъуб бошагъандан сора, окъуучуланы бу затланы юсюнден башланган билимлери боллукъду: **фонетикадан** – тауушла бла харифле, ачыкъла бла тунакыла, алфавит, зынгырдауукъ бла сангырау тунакыла; **морфологиядан** – сѣзню бѣлюмю, басымы, магъанасын ачыкълагъан кесекле – тамыр, сѣз къураучу эмда сѣз тюрлендириучю джалгъаула; тилни кесеклери, аланы магъаналары, тюрлениу формалары; **синтаксисден** – айтым, айтымны баш членлери – башчы бла хапарчы, айтымны сансыз членлери – ачыкълаучула, толтуруучула, болумла, айтымны биртукъум членлери, къош айтым (эки бош айтымдан къуралгъан), туура сѣз.

Сѣз, сѣзню къурамы. Сѣзню грамматика магъанасы, къурамы (тамыр, джалгъаула), тилни кесеклери (ат, сыфат, этим, санау, алмаш, сѣзлеу) окъулгъан заманда ачыкъланадыла. «Сѣзню къурамы» деген тема 3-чю классда окъулады. 4-чю классны программасында бу темадан 2-3-чю класслада алгъан билимлери ёсгенден ёсе, теренирек бола барлыкъды. Къош сѣзлени, аланы къуралыуларыны юсюнден 4-чю классда айтылады. Алай бла сѣзню къуралыууну юсюнден билим бериу ал башланган школну хар классында барады.

3-чю классда окъуучула 2-чи классда алгъан билимлерин джыйышдыргъан халда «ат», «сыфат», «этим» деген терминле бла шагъырей боладыла.

4-чю классда тилни ол кесеклерин окъуу андан ары барады, андан сора да алмаш, сѣзлеу бла санау окъуладыла. 4-чю классда атны бирлик бла кѣблук

санда, болушлада, бетледе тюрлендиредиле. Болушланы бир-биринден айырадыла, сёзлени, соруула салыб, кьайсы болушда болгъанларын табаргъа юренедиле. Этим, кьуру заманлада тюрлениб кьалмай, бетле бла санлада да тюрленнгенин биледиле. Алмаш кьауумлагъа юлешинмей бериледи, сабийле бетлеучю алмашла бла 1, 2, 3-чю бетледе бирлик бла кёблюк санлада танышадыла. Санауну магъанасы бла, аны 2 тюрлю кьаууму бла (санчы эмда тизгинчи санаула бла) танышадыла. Сёзлеу. Сёзлеуню магъанасы. Байлам «Айтым» деген бёлюм бла бирге окъулады.

Айтым. Ал башланган школну окъуучуларыны «Айтым» деген бёлюмде алгъан билимлери юч кесекден кьуралады:

- 1) Айтымланы кьауумлары: хапарлаучу, соруучу, кёлтюртюрчю айтымла; бош эмда кьош айтымла.
- 2) Айтымны членлери.
- 3) Сёзлени айтымлада байланыулары, айтымны сёзлерин байламлы кьауумлагъа юлешуу.

2-чи классда сабийле окъулгъанны айтымлагъа юлеширге, окъугъан заманда тыйгъыч белгилеге кёре паузаны, ауазны (интонацияны) тюз джюрютюрге, сёзню тюз джаза билирге юренедиле.

3-чю классда сабийле «хапарлаучу айтым», «соруучу айтым», «кёлтюртюрчю айтым» деген терминле бла танышадыла. Айтымны ахырында тыйгъыч белгиле саладыла.

Айтымны членлери бла 2-чи классда шагъырейлениб башлайдыла.

3-чю классда айтымны башчысын, хапарчысын, сансыз членлерин билирге керекдиле (атларына эс бёлмей).

4-чю классда биртукъум членлери болгъан бир-бири бла байламсыз неда бирден сора байлам болмай, бир-бири ызындан келген айтымланы айыра, аланы санау интонация бла окъуй биледиле. Биртукъум членлени запятойла бла айырыргъа юренедиле. Айланыу бла, айланыу болгъан айтымда тыйгъыч белгиле бла танышадыла.

Байламлы тилни ёсдюрюу. Ал башланган школну бошаргъа, сабийле

кеси къарыулары бла талай айтымдан къуралгъан гитче хапарчыкъ, письмо, билдириу, къабыргъа газетге заметка джаза, ууакъ тарих тинтиу ишлени толтура билирге керекдиле.

Байламлы тилни ёсдюрюу къарачай тилни дерслерини баш борчларыны бириди. Окъуу дерследе байламлы тилни ёсдюрюу кёбюсюне окъулгъанны магъанасы бла байланыбды. Грамматиканы дерслерине уа ол иш саулай тил билимни системасына кёшулады. Програмагъа кёре, грамматикадан асламысына джазыу ишле, **эсден джазмала** (изложениеле), **кёлден джазмала** (сочинениеле), адабият окъуу дерследе уа окъулгъанны магъанасын айырыу, байламлы тилни ёсдюрюу ишле бардырыладыла. Алай болгъанлыкъгъа, окъуу дерследе джазыу ишле этерге, грамматика бла тюз джазыуну дерслеринде уа байламлы тилни ёсдюрюу ишле бардырыргъа керек болгъанын унутургъа джарамаз.

Устаз, байламлы тилни ёсдюрюу ишни планын (джылгъа неда четвертге) сала туруб, ненча эсден джазма (изложение) джазарыгъын белгилеб къояды.

Эсден джазмала (изложениеле) бла кёлден джазмалагъа (сочинениеле) текстле кёбюсюне хапарлау халда болургъа керекдиле. Артдан артха текстлеге суратлау *къаллай? къалай? нечик?* деген соруулагъа джууабла, оюмла; *нек? не ючюн?* деген соруулагъа джууаб этген элементле кире барадыла.

Текстле суратлау бла оюмлау элементлени 2-3 айтымдан кёб этерге керек тюлдю. Суратлауну окъуучу кесини ишинде иги хайырландыра билир ючюн, аны бла хазырлау иш бардырыргъа керекди: сабийлеге бек белгили затны, табигъатда болгъанны неда адамны сыфатын суратлагъан 2-3 айтымны къуратыб, аланы джаздырадыла, артда джазылгъан айтымланы кеслерини хапарларында да хайырландырыргъа боллукъдула. Джашауда джазаргъа керек бола тургъан (джазыу, билдириу, къабыргъа газетге билдириу) затланы джазаргъа юретиуню да унутмазгъа керекди.

Джазгъан ишлери тюз болур ючюн кюрешуно окъуучула да, устаз да унутмазгъа керекдиле.

Къарачай тилни хар дерсинде системалы, таб къуралгъан иш

бардырылыб турса, сабийлени тил бла орфографиядан халат этгенлери ол заманда тохтарыкъды.

Сабийлени эсден джазма бла кёлден джазма джазаргъа юретир ючюн, артда, сабийле кеслери джазгъан заманда, ол ишни юлгюге алырча, устазны башчылыгъы бла класс барысы бирге этген ишлени да бардырыгъа керекди.

Кёлден джазмаланы тематикасы окъулгъан чыгъармаладан, устазны башчылыгъы бла къаралгъан суратладан, сабийле джашауда кёргенден алынады.

Сабийле кеслери сайлагъан темагъа кёллерине келгенча джаздырыб къояргъа да болады. Ол зат сабийлени творчество оюмларыны ёсююне болушады.

Ал башланган класслада эсден джазма бла кёлден джазма уллу болмазгъа керекдиле. Аланы джазаргъа сау дерс берилмейди, ол иш дерсни бир джартысын алады. Аны ючюн грамматикадан сагъатланы темалагъа юлешген заманда байламлы тилни ёсдюрюуге энчи сагъатла берилмейдиле. Алай болгъанлыкъгъа, байламлы тилден джазыу иш бардыргъан заманда (эсден джазма, кёлден джазма) устаз тилге берилген сагъатладан алыб хайырланыргъа боллукъду. 4-чю классда джазылгъанны сюзюб къараргъа энчи сагъат берилсе да боллукъду.

Эсден джазма, кёлден джазма неда алагъа ушагъан ишле ал башланган класслада юретиу халда бардырыладыла. Устаз аланы артдан артха юй ишге - кеси къарыулары бла джазаргъа - бериб башлайды.

Ючюнчю классны аягъындан сынау ишге эсден джазманы, 4-чю классда уа кёлден джазма джаздырыгъа болады.

ГРАММАТИКАНЫ ЭМДА АДАБИЯТ ОКЪУУНУ БИР КЪАУУМ МЕТОДИКА АМАЛЛАРЫ

Тилден программада айтылгъанны окъутуу тыйыншлы методика система бла барыуну излейди. Къарачай тилге юретиуде иги билим, усталыкъ алыргъа, сохталаны билим алыргъа суймекликлерин ёсдюрюуге, акъыллары

бла тиллерин ёсдюрюуге болушхан методла игидиле.

Джораланнган ишле, сабийлени ёсюмлерине кёре, тилни джорукъларына ангылаулу къараргъа, хар сабий кючюн, билимин салыб, кеси акъылы бла оюмлашыб ишлерча юретирге керекдиле.

Тюз джазыугъа юретиу грамматикадан материалны билгенине кёре болады. Окъуучу грамматиканы джорукъларын не къадар иги билсе, ала бла не къадар тюз хайырланса, орфографиядан усталыгъы ол къадар ёсе барады. Орфографиягъа юрете туруб, сёзлюк, орфография, тюрлю-тюрлю синтаксис ишле да бардыра турсала игиди. Орфографиядан юретиу иш алай кьуралса, сабийле орфографиядан артдан иги билим алыргъа боладыла.

Орфографиядан кыйын сёзле ишлеге кьошуладыла. Къауумлагъа юлешинедиле, джазыулары бла айтылыуларына кёре тенгleshдириледиле, сёзлюкге джазыладыла, эсде тутуладыла.

Устаз сабийлени орфографиягъа эс буруб къараргъа, халатлы джазылгъанны таба билирге юретирге керекди.

Окъуучулагъа билим бериуде, юретиуде этилген муратха кёре джетер ючюн, дерсни кереклисича кьураргъа керекди. Хар дерс, окъуучула кеслери кёл салыб ишлерча, берилген иш кыйынлыгъына, уллулугъуна кёре, бир классны окъуучулары барысы эталырча болургъа, аны бла бирге сабийле иш кёллю болуб, саулай эслерин, билимлерин буруб, ишлеб тебрерча болургъа керекди. Грамматикадан дерсни асламысында таб сайланнган тюрлю-тюрлю ишле бардырыргъа керекдиле.

Хар дерсде тилге хар бир джаны бла къаралады: таууш бла хариф, байламлы тил, дерслени кёбюсюнде, сабийлени билимлерине, къарыуларына, эслерине кёре, ишле бериледиле.

Орус тилни дерслеринде окъулуб, бизни тилде да ол халда джюрюген темалагъа къарачай тилни дерслеринде аз сагъат берилсе да боллукъду. Сёз ючюн: айтымны ахырында точка, айтымны уллу хариф бла джазылыб башланыуу, адамланы атларында, тукъумларында, башха энчи атлада уллу харифни джюрютюлюую, д.а.к. башхалагъа.

Бусагъатда Федерал кырал окъуу стандартны (ФГОС-ну) излемлерине кёре, грамматика бла тюз джазыуну дерслеринде, проблема халда окъутуу кенг орун алыргъа керекди. Биринчиси, теманы ачыкылагъандан сора, бегитиу ишлеге кёчедиле: текстни окъуйдула, айтымдагъы сёзлени айырадыла, жангы джорукъгъа берилген сёзлеге соруула саладыла, аланы тинтедиле, айтымда кьуллукъларын айырадыла, жангы джорукъгъа берилген сёзлеге соруула саладыла, аланы тинтедиле, айтымда кьуллукъларын айырадыла.

Экинчиси, сорууланы кючу бла устаз окъуучулары джангы джорукъгъа келтиреди, ала да кеслери дерсе джангы зат билгенлерин айтадыла. Устаз бегитиу ишлени бардырады, тамамлагъан халда неге юреннгенлерин, алгъан билимлери бла къалай хайырланьыргъа боллукъларын ачыкылайды.

АДАБИЯТ ОКЪУУ БЛА ДЖАЗЫУ, ГРАММАТИКА ИШЛЕГЕ БАШЛАННГАН КЛАССЛАДА САГЪАТЛАНЫ САНЫ

№ пп	Окъууну бёлюмлери	Сагъатла саулай	Бйыкъда
1 класс (99 сагъат), ыйыкъда – 3 сагъат			
1.	Тилге айландырыу	12 с	3 с
2.	Къара таньыргъа юретиу	60	3 с
3.	Окъуу, тил ёсдюрюу	9	1 с
4.	Грамматика бла тюз джазыу	18	2 с
	Джазма ишлени саны: кёчюрюу –	2	
	бёлюмленнген сёзлюк диктант (5-10 с) –	2	
2 класс (102 сагъат), ыйыкъда – 3 сагъат			
1.	Грамматика бла тюз джазыу	68 с	2 с
2.	Окъуу, тил ёсдюрюу	34 с	1 с
3.	Джазма ишлени саны	8	
4.	Сынау ишлени саны	4	
3 класс (102 сагъат), ыйыкъда – 3 сагъат			
1.	Грамматика бла тюз джазыу	68 с	2 с
2.	Окъуу, тил ёсдюрюу	34 с	1 с
3.	Джазма ишлени саны	8	
4.	Сынау ишлени саны	4	
4 класс (102 сагъат), ыйыкъда – 3 сагъат			
1.	Грамматика бла тюз джазыу	68 с	2 с

2.	Окбуу, тил ёсдюрюу	34 с	1 с
3.	Джазма ишлени саны	8	
4.	Сынау ишлени саны	4	

**ОКБУУДАН 1-4 КЛАССЛАДА
БИР МИНУТХА ОКБУЛЛУКЪ СЁЗЛЕНИ САНЫ**

	Джылны аягына	1 жылджарымны аягына.	2-чи жылджарымны аягына
1 класс	20-30		
2 класс	40-50	45	50
3 класс	60-70	60	70
4 класс	80-90	80	90

ДИКТАНТДА СЁЗЛЕНИ САНЫ

	1 четв.	2 четв.	3 четв.	4 четв.
1 класс				20
2 класс	25	30	35	40
3 класс	45	50	55	60
4 класс	62	65	68	70

**ИЗЛОЖЕНИЕЛЕДЕ, СОЧИНЕНИЕЛЕДЕ АЙТЫМЛАНЫ САНЫ
(3-6 сёзден кьуралгъан айтымла)**

	1 четв.	2 четв.	3 четв.	4 четв.
2 класс			4	5
3 класс	6	7	8	9
4 класс	10	12	14	15

СЁЗЛЮК ДИКТАНТДА СЁЗЛЕНИ САНЫ

Классла	Джылны аллы	Джылны аягы
1 класс		5-6
2 класс	6-8	8-12
3 класс	13	14
4 класс	15	16

СЁЗЛЮК ДИКТАНТХА БАГЪА САЛЫУ

«5»	халаты болмагъан неда 1 халаты болгъан
«4»	1-2 халаты болгъан
«3»	3-4 халаты болгъан
«2»	5-6 халаты болгъан
«1»	6 неда андан кёб халаты болгъан диктантха

ДИКТАНТХА БАГЪА САЛЫУ:

- «5» салынады: халат болмаса, 1 орфография неда 1 пунктуация халат болса
«4» – 3-ге дери орфография бла 1-2 пунктуация халат болса
«3» – 6-гъа дери орфография, 1-2 пунктуация халат болса
«2» – 7 орфография, 3-4 пунктуация халат болса
«1» – 7-ден кёб халат болса

ДЖАЗМА ИШЛЕГЕ БАГЪА САЛЫУ

(ишни буйругъу бла толтуруу, къангадан, китабдан джазыб алыу д.а.к)

- «5» салынады: ишге берилген задание тюз толтурулса, 1 – орфография, неда 2 пунктуация халаты болса
«4» – ишге берилген заданиени толтурууда 1-2 джетишмегени болса неда 2-3 орфография, 1-2 пунктуация халаты болса
«3» – ишге берилген заданиени толтурууда 2-3 джетишмегени бла 2-3 орфография, 2-3 пунктуация халат болса (саулай 6-гъа дери), хылымылы джазылса
«2» – заданиени терс этсе, саулай халатны саны 7-ден атласа, иш хылымылы болса.

«1» – ишни толтурууда билимсизлик кёрюнсе, окьулгъан джорукъланы терс толтурса, 10-нга дери халат болса

ГРАММАТИКАДАН БИЛИМГЕ БАГЪА САЛЫУ

«5» салынады: сёзлени, сёзтутушланы формаларын тюз джюрюте билсе, айтымны тюз кьураса, айыра билсе, джорукьну кесгин билсе;

«4» – сёзлени, сёзтутушланы формаларын тюз джюрюте билсе, айтымны тюз кьураса, тюз айыра билсе, джорукьну тюз ангылагъанын кёргюзтсе – барында да устазны 2-3 болушлугьу бла;

«3» – сёзлени, сёзтутушланы тюз джюрюте билсе, грамматика ишлени этиуде устазны болушлугьу болса, аны 5 кереге дери тюзетгени болса, джорукьну да кьарыусузуракъ айтса;

«2» – сохта джууабын окьулгъан джорукьла бла байлай билмесе, юлгюле келтиралмаса, сёзлени, сёзтутушланы тюз джюрюте билмесе, билим кёргюзмесе;

«1» – окьулгъан темаланы билмегенин кёргюзтсе, джорукьланы айталмаса, юлгюле бла ишлеялмаса, сёзлени, сёзтутушланы тюз джюрютмесе, айтымланы кьурай, айыра билмесе.

ТИЛ ЁСДЮРЮУДЕН ДЖУУАБХА БАГЪА САЛЫУ

«5» салынады: кесгин, ариу окьуса, окьугъанын толу хапарлай билсе, магъанасын айыра билсе, назмуну кесгин азбар айта билсе;

«4» – бу затланы этиуде устазны 1-2 болушлугьу болса, берилген темагъа хапар кьурай билсе, текстге ат бере билсе, план сала билсе;

«3» – окьулгъанны устазны болушлугьу бла хапарлай билсе, устазны болушлугьу 5 керенден кёб болмаса;

«2» – окьулгъанны тыйылыб-тохтаб хапарласа, сёлешиуюнде халатлары кёб болса, юлгюле, нарт сёзле келтире билмесе;

«1» – темагъа кескин джууаб бермесе, окъулгъанны хапарлаялмаса, кыйналыб окъуса, окъугъаныны магъанасын айталмаса.

1-чи КЛАСС

(99 сагъат)

1. «Туугъан джерим – Къарачай. Мени Республикам. Ата Джуртум – Эресея (Россия)».

Нарт сёз: «Джигит – туугъан джерине, хомух – тойгъан джерине».

Боташланы И. «Мен айранчы джашчыкъма». Сабийлени туугъан джуртну юсюнден сёлешдириге.

Лексика-тинтиу иш: *Ата Джурт (Родина); Эресея (Россия); Къарачай-Черкес республика, Минги Тау, туугъан джер, туугъан эл, кърал, кърал белги (герб); кърал байракъ (государ. флаг); сахар, ара сахар, эл, къарачай халкъ, черкес халкъ, орус халкъ, Черкесск, Москва, ара сахар...*

2. «Мен тамбла школгъа барлыкъма», «Бюгюн школну кюнюдю».

Лексика-тинтиу иш: *класс, устаз, къанга, стол, шиндик, эртденбла, дерс, тюз олтурургъа, китаб, дефтер, къалам, мел, мукъладис къанга, экран, компьютер, терезе, бюгюн, тамбла,*

3. «Саламлашыргъа юренебиз». Танышыу бла, саламлашыу бла байламлы сёзле: *Салам! сау кел! Сау къал! Сау къалыгъыз. Эсен кёрюшейик!* Сабийле атларын, тукъумларын къарачайча айтыргъа юренедиле, аталарыны-аналарыны атларын айтадыла, бири бири бла эм устаз бла танышадыла, келген заманда эм кетген заманда саламлашыргъа юренедиле.

Лексика-тинтиу иш: *ат, тукъум, танышайыкъ, саламлашыу, салам, салам-келам, устазны аты, къайсы орам, Къасайланы Осман атлы орам, джашаргъа, сау къалыгъыз, сау-эсен кёрюшейик, кюн аихы болсун, не эте турасыз? д.а.к.*

4. «Санау бла танышыу». Лексика-тинтиу иш: бирден оннга дери, ондан джыйырмагъа дери санатыргъа: *бир, эки, юч,*

тёрт, беш, алты, джети, сегиз, тогуз, он, онбир, онеки, онюч, онтёрт, онбеш, оналты, онджети, онсегиз, онтогуз, джыйырма; санланы атларын сабийлеге ангылатыргъа – бир, эки, юч... ненча? санай билемисе? саначы! санау джомакъла:

«Юйню ичинде тёрт киштик, хар мюйюште – бирер киштик. Хар киштикге ючюшер киштик къараб турадыла. Киштикле бары ненчадыла?» – *Тёрт.* «Мен да, сен да, экибиз да ненча болабыз? – *Эки.*

«Бирден – билеу» деген тилбургъучну аууздан азбар этдирирге, «Бирде – бешик» деген текстни окъургъа, магъанасын ангылатыргъа.

Байрамукъланы Ф. «Тергеу» – назмуну окъуб, магъанасы бла ушакъ этерге.

5. «Затланы бетлери, эм ёлчемлери». Лексика-тинтиу иш: *Акъ, къара, кёк, боз, мор, бир эли, бир къарыш, акъсылдым...* Кечерукъланы Б. «Къызыл, джашил, сары». Устаз окъуйду, хапарлайды.

Бет джууаргъа, сапын, юй джыяргъа, орун джыяргъа, сауут джууаргъа, дагыда керекли сёзлени табаргъа.

6. «Ана тилим – джарыкъ кюнюм».

Лексика-тинтиу иш: Къарачай тилни юсюнден ушакъ. Сабийле ана тилге къалай къарайдыла? Юйлеринде ана тилде сёлешемидиле? Таурух айтыламыды, джыр джырланамыды? «Мен ана тилни нек сюеме» деген хапарчыкъла айтсынла.

Сёзле: *Анамы сюеме; Къарачай тил анам сёлешиген тилди; Мен ана тилими да сюеме; Къарачайча сёлеширге; Таурух айтыргъа. Эл берген джомакъла. Къарт атам айтхан хапарла. «Мен тегерекде не кёреме» деген хапарчыкъла айтдырыу.*

Боташланы Абидат. «Ана тилим» – устазны окъуу, хапарлауу.

Нарт сёзле. «Тил джюрекге джол ишлейди», «Тилин суймеген джуртун да суймейди».

7. «Сёлешу эмда джазма тил».

Лексика-тинтиу иш: *Дефтер, портфель, китаб, къалам, сагъат, мел, стол, компьютер, дерс, олтурады, джазады, сюеледи, окъуйду...*

8. «Школда окъуйбуз, юйде дерс этебиз». Лексика-тинтиу иш: Тема бла байламлы сёзле: *школубуз, уллу классла, устазыбыз, парта, тенгчигим, азбар этерге, окъургъа, джазаргъа, соруугъа джууаб берирге, кылыкъ этмезге, переменада солургъа, дефтерим, къаламым (ручкам), дерс башланады.*

Нарт сёзле: «Билек бирни джыгъар, билим мингни джыгъар», «Билим алтындан багъалы», «Билим къая тешер». Джомакъ: «Къалау-къалау тешекле, аны билмеген - эшекле», «Таууш этмей селешген, халкъгъа акъыл юлешген»? – *Китаб.*

Переменада ойнаргъа текстлени юретиу: «*Бирем-бирем*». Устаз переменада чыгъыб сабийле бла ойнайды.

9. «Оюнчакъла, оюнла». Сабийлени санларын чыныкъдыргъан бла байламлы оюнладыла. «*Джюу-джюу, джюу ала*». «*Дуркъу-дуркъу*». Сабийлеге эджиклеб окъуб, айландырыб окъуб, азбар айтыргъа юретирге. Ангылашынмагъан сёзлени айырыб айтыргъа. Сабийлени, текстлени хайырландыра, бири-бири бла ойнатыргъа.

Къарачай сабий оюнланы юсюнден ушакъ, ала бла байламлы сёзле: *Бугъунчакъла; Гинджи ойнагъан; Хойнух ойнагъан; Тёгерек оюн.* Оюнлада хайырландырыргъа текстлени оюн бла бирге азбар этерге. «*Ой, тёгерек, тёгерек*» бла хайырлана ойнатыргъа.

Оюн джомакъла: «Данг-дунг эте беземе, элни сафха тиземе?» - *Дауурбаз.* «Урсанг, къууаныб ёрге чынгайды» – *Тоб.* «Бир кызым барды да, тилине джукъ салмайды» – *Гинджи.*

10. «Биз бирикген юйдегибиз».

Лексика-тинтиу иш: *юйюбюз Къарча атлы орамдады; уллу юй, аш юй, юй, от юй, отджагъа, къарт атамы юйю, къонакъ юй, мени бёллем, атам, анам, уллу къарнашым, уллу эгечим, гитче къарнашым, гитче эгечим, къарт*

анам, арбаз, гокка хансла, атам малчыды, телевизор, эски джуугъан мешна, сют мешна, юйде оноу, уллу, гитче, эртде къобаргъа, ийнек сауаргъа, тауукълагъа аш берирге...

Кечерукъланы Б. «Джюджекчик», устаз окъуйду, хапарлайды.

Тилбургъуч «Бара-бара баз табдым» – устазны окъууу, хапарлатыуу.

Нарт сёз: «Уллу айтханны этмеген уллаймаз».

11. «Аш татлы болсун!»

Лексика-тинтиу иш: Аш-азыкъ (еда), ётмек, гырджын (хлеб), сары джау (сливочное масло), чёплеу джау (подсолнечное масло), чабакъ, гаккы, эт, суюк, сют башы, бал, сют, шекер, шибижи, туз, айран, шорпа, как (мамалыга), локъум, халыуа, къашыкъ, чанчхы, бычакъ, сауут-саба (посуда)...

12. «Юйде барыбыз да ишлейбиз».

Лексика-тинтиу иш: юйде джумуш, арбаз, сибирирге, джууаргъа, суу алыргъа, аш берирге, къумгъаннга суу къуяргъа, намазлыкъланы берирге, къарт атама тепси салыргъа, къойланы кютерге, баугъа джыяргъа, гокка ханлагъа суу къуяргъа, итиу урургъа, аякъ кийимлени джууаргъа, тепсини джарашдырыргъа.

Кечерукъланы Б. «Суу бёрекле эте» – устаз окъуйду, хапарлайды.

13. «Кёгетле бла тахта кёгетле, битимле».

Лексика-тинтиу иш: Кюз (ранняя осень), терек бачха (сад), чапыракъ, тахта кёгет (овоци), алма терек, кертме, эрик, шаптал, джюзюм (виноград), джилек (земляника), бачха джилек (клубника), наныкъ (малина), наша (огурец), сохан, къобуста, чюгюндюр, бадыраджан (баклажан), къаб, харбыз, хаун, сарысмакъ...

14. «Тауушланы дунясында – не этеди? Къалай кычырады? деген соруулагъа джууабланы къайтаруу».

Лексика-тинтиу иш: Къызчыкъ джырлайды; чычханла джюйюлдейдиле; эшек окъуйду; гугурукку кычырады; киштик макъырады; сабийчик джукълайды; джылан сызгырады...

15. «Юй хайыуанла бла къанатлыла».

Лексика-тинтиу иш: *ат, эчки, улакъ, эшек, гылыу, къой, къозу, ийнек, бузоу, тай, къаз, бабуш, тауукъ, джюджек, гугурук, баппакъ, къаз, кърым тауукъ...*

Аланы атлары, суратлары. *Бостанланы Х. «Къозучукъ», Семенланы А. «Къара кишиу», окъургъа, аууздан азбар этерге. Джомакъла: «Къартасы къыр-къыр эте, джалкъасы джыр-джыр эте»?* – *Ат.*

Элбер джомакъ: «Кийим болама, сыйном болама, ашарыкъ болама, ичерик болама, алтын болама, кюмюш болама, эки джыйырма юлюш болама, къараб турмасанг, къотур болама»? – *Къой.*

«Ингичке-ингичке аякълары,

Къаб-къара туякълары,

Узун-узун джаякълары»? – *Джур.*

«Отджагда къумгъан, кёзчюклерин джумгъан»? – *Кишитик.*

«Къарны ач, кёлю токъ»? – *Аслан.*

«Сыртда айланган къызылкёз»? – *Бёрю.*

«Сыртда сууукъ сюрюучю,

Сууукъ юйге кириучю»? – *Бёрю.*

«Суу ызында ийнели къыппа»? – *Кирпи.*

16. «Кийик джаныуарла бла къанатлыла». Аланы

атлары, суратлары: *къоян, айю, бёрю, тюлкю, агъач къоян, борсукъ, гылын къуш, джугъутур, къуш...* «Къаргъа бла балалары» деген таурухну окъургъа, хапарларгъа. *Кечерукъланы Б. «Азат этиу»* – окъургъа, хапарларгъа.

«Башы – таракъ, къуйругъу - оракъ»? – *Гугурукку.*

17. «Хар кюнюмю таб къурайма».

Лексика-тинтиу иш: *Къобама; орун джыяма; бет-къол джууама; эртден азыкъ бла ауузланама; дерсге барама; иги окъургъа тырмашама; дерсден келеме; кийимлерими тазалаб джыяма; кюнорталыкъ азыкъ бла ауузланама; ойнайма; дерс этеме; солуйма; юйде джумушха къарайма;*

*ингир азыкъ бла ауузланама; бетими-къолуму, аякъларымы джууама;
джукълайма...*

18. «Ашарыкъла». Лексика-тинтиу иш: *Тюкен, тюкенчи, сатыб алыргъа, ачха, къагъыт ачха, ууакъ ачха (разменная монета), ачханы суугъа атаргъа (пустить деньги на ветер). Поговорка: «Ачхадан намыс багъалы».*

Ала бла байламлы сёзле, сёзтутушла. Хычын къалай этиледи? Неден этиледи? Сохта, джёрме, тузлукъ, баста, как, шорпа, къакъ эт. Къазан, чоюн, таба, челек, къалакъ, къашыкъ, чолпу. Элбер джомакъла: «Узункъуйрукъ Наурузхан, къазандагъын тауусхан», ол неди?» – Чолпу. «Терек башында къызыл чыпчыкъ», ол неди? – Шибижи. Кечерукъланы Б. «Усталыкъ» – устаз окъуйду, хапарлайды.

*«Ары джаны – акъ къая,
Бери джаны – акъ къая,
Ортасында – сары мая».* – *Гаккы.*

«Бир къуба ёгюзюм барды да, кёлтюрмесенг, къобмайды?» – Гырджын. «Биз–биз биз эдик, бирер ариу къыз эдик, отджагъагъа тизилдик, бирем–бирем юзюлдюк?» – Хычинла. «Гюппе айлана келебиз» деген текстни табыб, сабийлеге окъуу, хапарлау.

19. «Юс-аякъ кийимле».

Лексика-тинтиу иш: Кийим (одежда), огъары джан (пиджак), ич кийим, аякъ кийим, джаулукъ, кёнчек, боюнлукъ, чындай, бёрк, дженг, этек, туюме, илгик, чарыкъ, чурукъ, башлы чурукъ (сапоги)...

20. «Табигъат. Алам.».

Кечерукъланы Б. «Шайтан джел», «Джылны чакълары» – устаз окъуйду, хапарлайды.

Табигъатны юсюнден элбер джомакъла:

Неди бу?

«Сыртда сууукъ сюрюучю, сызгъырыб юйге кириучю» – Боран.

«Къангасыз-чюйсюз кёпюр ишледим» – Буз.

«Бир джабыуум барды да, джайсам, кюнню джабады» – Булут.

«Бир саугъачыгъым барды да, ёрге тагъылгъанды да алапмайма» – Джанкылыч.

«Келгинчи, сакълайдыла, келсе, къачадыла» – Джангур.

21. «Кюн. Ай. Джулдузла». Аланы юсюнден элбер джомакъла. Кечерукъланы Б. «Зухрачыкъланы къайгысы» – окъургъа, хапарларгъа. «Джетегейле» деген тилбургъуч.

22. «Джылны чакълары». «Джаз». Тилбургъучла: «Джау, джау, джаным, джау», «Джанкыоз чыкъланы Тотур айда...», окъургъа, хапарлагъа.

«Джай». Кечерукъланы Б. «Кетме, джай» - окъургъа, хапарларгъа. «Джюю, джюю, джюю ала» – 2-3 кере окъургъа, азбар этерге.

«Къач». Тилбургъучла: «Къакъ–къакъ къаргъала». Абайханланы Н. «Кёгет бачха».

«Джер тюбюнде кызыл кёсеу»? – Быхы.

«Бир кызым барды да, анга къарагъан джылагъан этеди»? – Сохан.

«Тёб-тёгерек, тоб кибик,

Ичи кызыл, от кибик»? – Харбуз.

«Бир кызым барды да, кюнден кёзюн алмай ёседи»? – Чёплеу.

Суратла бла ишлеу. Кёгетлени суратчыкъларын салдырыргъа, атларын айтдырыргъа. *Джюзюм, дугъум, джилек, джемши (ягода), залыкълды (азалия), зюдюр (ежевика), ракитник, илиниучю чыгъана, ит джюзюм (паслен), кызыл шкилди (брусника), къара шкилди (черника), къарагёген (терновник), муртху (калина), мурса (крапива), наша (огурец), эрик (слива), сары эрик (алыча), сызгырыучу (колокольчик).*

«Кыш». Тилбургъуч: «Ой, юшюдюм-юшюдюм» къайтарыб окъургъа, сабийлеге эджиклетирге. «Хойнухчукъ». Кечерукъланы Б. «Джау, джау, джабалакъ» – окъургъа, хапарларгъа.

КЪАРА ТАНЫТЫРГЪА ЮРЕТИУ

(октябрь, ноябрь, декабрь, январь, февраль) – 60 сагъат

Белгилисича, бу кёзюуде устаз алты-джети джылдан атлагъан сабийле бла ишлейди. Былайда окъутуу иш сабийлени эндиге дери алгъан билимлерине таянса табды. Алай демеклик, шахарда ёсген сабийле бу кёзюуге орус тилде хариф таныб бошагъандыла (сабий садлада эм бу джылны аллындан башлаб) аны бла бирге быйыл ана тилден дерслеринде тилге айландырыу иш бардырылгъанды.

Бу болумну эсге ала, устаз къарачай тилде къара танытыу иш башлайды. Бизни алфавитибиз орус алфавитни тамалында къуралгъаны себебли, къара танытыуну башында айтылгъан болумну хайырландыра бардырыргъа таблыгъы барды. Алай демеклик, эки алфавитде да харифлени кёбюсю бирча болгъанларын хайырландыра, берилген заманны эсеблеб, къарачай харифлени танытыугъа заманны кысхартыргъа боллукъду. Аллай джорукъ школда окъугъан сабийлени тилге айландырыргъа кёб заман да, кёб таблыкъ да береди. Алай бла тилге иги тырмашыб, андан ары аны суююб окъургъа себеб болады.

Къара танытыу иш юч бёлюмге бёлюнюрге боллукъду.

1. Сабийле орус тилден билиб бошагъанланы да:

а) ачыкъ харифле: **а, у, о, э, и, ы, ё, ю, я;**

б) тунакы харифле: **б, в, г, гъ, д, ж, дж, з, к, къ, л, м, н, нг, п, р, с, т, у къысха), ф, х, ц, ч, ш, щ.**

в) кеслери таууш чыгъармай, харифге къатылыкъ эмда джумушакълыкъ макъам бергенле – **ъ** (къаты белги) бла **ь** (джумушакъ белги).

Бу харифле бла танышыу эм ала бла ишлеу октябрьны 1 – ден башлаб, мартны ортасына дери барады, алай демеклик – 60 сагъат.

Сёзсюз да, иш былайда «Харифле» китаб бла барады, алай а устазны эси бу харифлени орус тил бла къарачай тилде бирча/башха болгъанларын ангылатыугъа бек бёлюнюрге керекди, сабийле бла бирге бу харифлени тюз айта, тюз джаза билгенлерин (ала да орус прописле бла да ишлеб келедиле, ол

себебден, аллай кёзюуде харифлени тюз джазыу ишге кёб заман кетермей), ызлары бла сёзле кьурау, аланы бёле билиу халда ишлерге тыйыншлыды.

Къысхасы, сабийле орус тилде эндиге дери билиб келген харифлеге кьарачай тилни дерслеринде джангыдан юретиб, кёб заманны кетериге керек тюлдю, аланы айтылыуларында башхалыкъ болмаса.

2. Сабийле эндиге дери билмеген тауушла бла эм харифле: **дж, къ, гъ, нг, у (къысха)**. Бу харифле бла танышыу эм ала бла ишлеу къара таныргъа юретиу кёзюуде, бир кьауум харифле орусча да, кьарачайча да бирча болгъанлыкьгъа, кьарачай тилде джюрюген заманда бир кьауум энчиклерин да эсге ала, алада теренирек тохтаргъа керекди: ол харифле бла бирге **е, ё, ю, я** ачыкъла да.

Харифлени таныгъандан сора «Харифлени байрамы» деген байрам дерсни бардырыгъа Гочияланы Софьяны «А – дан башлаб алгъышым» деген чыгъармасын хайырландырыгъа боллукьду.

ХАРИФЛЕДЕН СОРА ОКЪУУ, БАЙЛАМЛЫ ТИЛНИ ЁСДЮРЮУ

(март, апрель, май) – 9 сагъат

1. Бу кёзюуде иш **тил ёсдюрюу** бла байламлы барады. Былайда белгили джорукьла: сёзлени окьуб, магъаналарын ангылау, сёзледен айтымчыкъла кьурау, сёзлени бёлюмлеге тюз юлеше билиу. Айтылгъан тауушланы бирин биринден айыра билиу. Ол тауушла бла джангы сёзле кьурау, сёзлени тюз окьуу, окьууда паузаны, соруу, кёлтюртюу интонациаланы сакълау. Окьулгъан хапарчыкъланы кеслерини сёзлери бла айтдырыу, тегерекде кёрген затланы юсюнден хапарчыкъла кьурау.

2. **Джазыу ишледен быланы теджерге боллукьду:** джазма бла басма шрифтлини танытыу; къангада сёзлени джазыб алыу; уллу, гитче харифлени тюз джюрютюу ишле; сёзлени бёлюмлеге бёлюб джазыу, юч-тёрт сёзден кьуралгъан айтымланы къангадан джазыб алыу; аллай айтымланы китабдан джазыб алыу; юч-тёрт айтымдан хапарчыкъла кьураб джазыу; 10-12 сёзден кьуралгъан диктантчыкъла джазыу д. а. к.

3. **Тил ёсдюрюу ишле.** Джылны аллында аууздан билген тилбургучланы эм къарачай-малкъар авторланы текстлери бла танышдырыу: сабийлеге окъутургъа, окъуб азбар этерге, ол чыгъармала бла сурат салыб ишлерге. Аллай текстлени устаз кеси сайларгъа да боллукъду. Биз теджейбиз: «Билдим-билдим биляча», «Бирден – биреу», «Къакъ–къакъ - къаргъала», «Бап-бап - баппахан», «Сабан чыпчыкъ», *Семенланы А.* «Къара кишиу», «Къолан атым», *Шахмурзаланы С.* «Къоянчыкъ», *Кечерукъланы Б.* «Эсличик».

2-чи КЛАСС

Джазыу, адабият окъуу, тил ёсдюрюу

(Джылда – 102 сагъат, йыйкъда – 3 сагъат)

Классда 7-ден 8-гъа баргъан сабийледиле. 1-чи классда аууздан тилге айланнгандыла, хариф таныгъандыла. Аны тамалында 2-чи классда джазмагъа, тюз джазаргъа терен тырмашыб, джазма навыкларын бегитирге керекдиле.

Окъуу, тил ёсдюрюу дерследе тюз, кесгин окъургъа, сёзлени тюз байлай билирге эм окъууда, сёлешиуде паузаны, интонацияны сакъларгъа юренирге, сурат бла ишлерге юренирге (анга берилген сёзледен хапар кьураргъа), окъулгъанны кеслерини сёзлери бла айтыргъа, тегерекде затладан, табигъатда кёрген, сынагъан затларыны юсюнден хапарчыкъла кьураргъа.

Аны бла бирге окъуу дерследе окъулгъанны магъанасы бла ишлерге, хар окъулгъан чыгъармадан халиге, сезимге, оюмгъа джораланнган затла бла юретиу ишлени бардырыргъа. Эсге салабыз: была 2-чи классда окъутууну баш джолларыдыла.

ДЖАЗЫУ – ТЮЗ ДЖАЗЫУ

(Бйыкъда – 2 сагъат; джылда – 68 сагъат)

1. Къайтарыугъа – джазма ишлеге – 4 сагъат.

Уллу, гитче харифлени тюз джюрютюу; джазма, басма шрифтлини айыра билиу; къангада сёзлени джазыб алыу; сёзлени бёлюмлеге бёлюб джазыу; китабдан къысха хапарчыкъла, айтымчыкъла джазыб алыу; 3-4 айтымдан къураб, хапарчыкъла джазыу д.а.к.

2. Джазма ишлени саны – 27 сагъат.

Харифлени бир-бирине тюз джалгъау эм джазыу ишле; къангадан айтымланы джазыб алыу; китабдан айтымланы джазыб алыу; айтымны аллында, адамланы атларында уллу харифни джюрютюлюу; сёздеде джетмеген харифлени сала джазыу; 10-15 сёзню устазны ауузундан джазыу; суратха къараб, хапарчыкъла къурау эм аланы тетрадлагъа джазыу; кесилген харифледен айтымла къурау; **ким? не?** деген соруулагъа джууаб сёзлени тюз джазыу; сёзлени тюз джазыугъа диктант; айтымладан къуралгъан диктант д.а.к. ишле.

3. Тауушла бла харифле – 30 сагъат.

1) Ачыкъ эмда тунакы тауушла – 2 сагъат (ангылатыу, сёздеде танытыу).

2) Сёзню бёлюмлеге юлешиниюу. Сёзню кёчюрюу – 2 сагъат.

3) Ачыкъ тауушла бла харифле – 9 сагъат (ангылатыу, сёздеде танытыу).

4) Тунакы тауушла бла харифле – 10 сагъат (ангылатыу, сёздеде танытыу).

5) Зынгырдауукъ бла сангырау тунакыла – 2 сагъат (ангылатыу, сёздеде танытыу).

6) Къаты (ъ) бла джумушакъ (ь) белгилени джазылыулары – 3 сагъат (ангылатыу, сёздеде ангылатыу).

7) Басым. Эки бёлюмлю сёздеде басымны таба билиу(турма – тур-ма, бурма – бур-ма).

4. Сёз – 17сагъат.

1) Ким? не? деген соруулагъа джууаб берген сёзле.

2) Не этеди? не этгенди? деген соруулагъа джууаб этген сёзле.

- 3) Къаллай? неллай? деген соруулагъа джууаб этген сёзле.
- 4) Къаллай? Къачан? Къайда? деген соруулагъа джууаб этген сёзле.
- 5) Ненча? Ненчанчы? деген соруулагъа джууаб этген сёзле.

5. **АЙТЫМ** – 5 сагъат.

- 1) Айтым бла шагъырей этиу.
- 2) Айтымны къауумлары.

БАЙЛАМЛЫ ТИЛ ЁСДЮРЮУГЕ БЕРИЛГЕН ИШЛЕ

(15 чакълы иш)

- 1) соруулагъа джууабла джаздырыу;
- 2) суратдан хапар къураб джаздырыу;
- 3) джазылгъанлары айтылгъанларындан башхаракъ сёзлени табыб джаздырыу (тондан, менден, толкъунла д.а.к.);
- 4) эсден гитче джазмачыкъла (изложениечикле) джаздырыу;
- 5) устазны болушлугъу бла эсден къысха джазмачыкъла къурашдырыу;
- 6) чачылыб берилген сёзледен айтымла къурашдырыу;
- 7) берилген текстге таяна, письмо джаздырыу;
- 8) сёлешимни этикасы бла хайырлануу, (разылыкъны, тилекни, алгъыш сёзлени) джаздырыу.

2-чи КЛАСС

Адабият окъуу бла тил ёсдюрюу

(Ыйкъда 1 сагъат; джылда 34 сагъат)

Былайда баш методика джорукъла быладыла.

Ишни асламысы сабийлени тил байлыкъларын ёсдюрюуге джораланады. Баш борч: сабийлени тюз сёлеширге, байламлы хапарлаугъа юретиудю. Окъургъа берилген материал кёбюсюне окъуу китабдан алынады. Аны бла бирге сабийлеге аталгъан китабчыкъла да хайырландырыладыла.

Устазгъа теджелен борчла:

- 1) дерде сабийлени кёбюрек окъутургъа, окъуу дараджаларын таймай

ёсдюре барыргъа;

2) окъугъан заманда сёзлени тауушларын ачыкъ, кесгин чыгъарыу мадарларын хайырландырыргъа.

Ол мурат бла хар сёзде тауушланы тюз айтдырыргъа, окъугъан, хапарлагъан заманда сёзню аллын эшитдирмей, аягъын джудуруб, кыйыныракъ харифлени тауушларын чалдырыб, сабийни тили айланмай кыйнала эсе, устаз, сакъ тынгылаб, халатын, джангылычын тюзетиб, сёзлени кеси айландырыб, ачыкъ, кесгин айтыб, сабийлеге къайтарыб айтдырыб ишлерге керекди. Былайда сёзлени бири бирине тюз джалгъау иш да унутулургъа керек тюлдю.

3. Соруу-джууаблау джорукъну магъанасы да былайда уллуду, андан башланады сабийлени хапарлау навыкларыны ёсюю.

4. Чыгъарманы окъугъан заманда артыкъ магъаналы неда артыкъ ариу тил бла джазылгъан джерин айландырыб окъуу эм сабийлеге окъутуу, таб джарашхан сёзтутушлагъа эм кесеклеге эс бёлюу – бу затла да эсде болургъа керекдиле.

5. 2-чи классда окъугъан сабийле джылны аягъына сурат бла ишлерге юренедиле. Былайда амалсыз керекли иш: республиканы суратчыларыны суратлары бла танышдырыу башланады – бу суратладан сабийле туугъан джуртлары бла теренирек таныша барлыкъдыла. Иш суратны юсюнден хапарлау бла 3-5 айтымдан кьуралгъан текстчикле джазаргъа тырмашдырыргъа борчлуду.

Окъутууну юретну борчлары бла байламлыды темала:

1. «Билим – дуняны бийи».
2. «Ана тилим – джаным-тиним».
3. «Халкъ аууз чыгъармаладан»
4. «Берекетли къач».
5. «Сюеме сени, Ата джуртум!»
6. «Хош кел, Акъмыйыкъ кыш!»
7. «Иги – аман».

8. «Аскер кьуллукъ – сыйлы кьуллукъ».
9. «Ананы кючю – огьурлугъунда».
- 10.«Джаз келди».
- 11.Табигъатны сакълау – адамлыкъды».
- 12.«Хорламны кюню».
- 13.«Ишленмеклик, адеб-марда джорукъладан»
- 14.«Классдан тышында окьургъа чыгъармала».

Бу темаланы хар чыгъарманы окьургъан заманда, чыгъарманы магъанасы бла байлай, бегитирге кереклисин эде тутаргъа керекди.

ОКЪУЛЛУКЪ ЧЫГЪАРМАЛА

БИЛИМ – ДУНИЯНЫ БИЙИ

1. Байрам кюннге кьууана. Сылпагъарланы Кулина.
2. Окьуу, билим. Алийланы Умар Дж.
3. Нарт сёзле.
4. Школгъа барама. Байрамукъланы Халимат.
5. Джашчыкъланы анты. Ёзденланы Рашид.
6. Къоянкайны школгъа баргъланы. Сылпагъарланы Кулина.

АНА ТИЛИМ – ДЖАНЫМ-ТИНИМ

1. Ана тилим. Лайпанланы Билял.
2. Ана тилим. Батчаланы Тамара.
3. Тилни юсюнден нарт сёзле.

ХАЛКЪ АУУЗ ЧЫГЪАРМАЛАДАН

1. Эртде биреу бар эди.
2. Бара-бара баз табдым.
3. Джангылмай айтчы.
4. Эл берген джомакъла.
5. Сабий оюнла. Тёгерек. (Халкъ оюн)

6. Таурухла. Джомакъла.
7. Кёсе бла джашчыкъ. (Таурух)
8. Джашчыкъ бла джулдузчукъ. (Таурух). Будаиланы Ахмат

БЕРЕКЕТЛИ КЪАЧ

1. Кюз артында. Джаубаланы Хусей.
2. Чегетде. Маммеланы Ибрахим.
3. Атын айтчы. Кечерукъланы Байдымат.
4. Чалкъыда. Чотчаланы Алла.
5. Алтын къач. (Сурат бла ишлеу). Сёз чемерликни ёсдюрюу.

СЮЕМЕ СЕНИ, АТА ДЖУРТУМ!

1. Ата джуртум – ата ююм. Къойчуланы Аскербий.
2. Ата джуртум. Ёзденланы Альберт.
3. Минги тауду ариулукъну анасы. Каракетланы Исса.
4. Салам алейкум, Минги Тау. (Халкъдан)
5. Халкъ унутмаз адамларыбыз. Къагъыйланы Назифа.
6. Бизни республикабыз. Гочияланы Софья
7. Россияны ара шахары – Москва.
8. Нарт сёзле.

ХОШ КЕЛ, АКЪМЫЙЫКЪ КЪЫШ!

1. Хош кел, акъмыйыкъ къыш!»
2. Къыш. Абайханланы Насу.
3. Къышны къылыкълары. (Таурух)
4. Чыпчыкъла. Кечерукъланы Байдымат
5. Къышны оюнлары. (Сурат бла ишлеу – сёз чемерликни ёсдюрюу)
6. Джангы джыл келеди. Къойчуланы Аскербий.

ИГИ – АМАН

1. Игилик. Хубийланы Осман.
2. Ойлашдырыу. Байрамкъулланы Фатима.
3. Кючюкчюк бла киштикчик. Ёзденланы Рашид
4. Сагъыш эте турама. Шаманланы Медиха.

5. Чабырчыкъла. Сылпагъарланы Кулина.
6. Амма. Осеева В.
7. Насыбды ишлеген. Къулийланы Къайсын
8. Эринчек джашчыкъны тарыгъыуу. Ёзденланы Рашид.
9. Кирсиз кыызчыкъ Халиматчыкъ. Зумакъулланы Танзиля.
- 10.Эринчек Байдыу. Байрамкъулланы Фатима
- 11.Борч. Чотчаланы Райханат
12. Игиге атынг айтылсын. Каппушланы Шагъабан.
13. Керти сёз. Сотталаны Адилгерий.

АСКЕР КЪУЛЛУКЪ – СЫЙЛЫ КЪУЛЛУКЪ

1. Чекде. Къоркъмазланы Аскер
2. Джигитлик. Байрамкъулланы Фатима.
3. Эсингде тут!

АНАНЫ КЮЧЮ – ОГЪУРЛУГЪУНДА

1. Анама. Къобанланы Ахмат.
2. Ананы кючю – огъурлугъу. Джаубаланы Хусей.
3. Анам, кеч. Аппаланы Билял
4. Анагъызны сюйюгюз. Сотталаны Адилгерий

ДЖАЗ КЕЛДИ

1. Джанкъоз чыкъды Тотур айда. (Халкъдан)
2. Къыш бла джаз. Сылпагъарланы Кулина.
3. Джау-джау, джабалакъ. Кечерукъланы Байдымат
4. Къойчу. Къобанланы Ахмат.
5. Кавказда джаз. Байрамкъулланы Фатима.
6. Кавказ. Боташланы Абидат.
7. Чубар тауукъчукъ. Чотчаланы Магомет.
8. Джылны чакълары. Байрамкъулланы Фатима.
9. Билчи, къайсы заманды. Биджиланы Асхат.
- 10.Джаз келди. Сюйюнчланы Азамат.

ТАБИГЪАТНЫ САКЪЛАУ – АДАМЛЫКЪДЫ

1. Нызычыкны кьууанчы. С.Михалковдан.
2. Табигъат. (Байламлы тилни ёсдюрюу – сурат бла ишлеу).

ХОРЛАМНЫ КЮНЮ

1. Эсгертме. Джаубаланы Хусей
2. Рахатлыкь келсин! Семенланы Азрет
3. Тауда. Чотчаланы Шакъман.

ИШЛЕНМЕКЛИК, АДЕБ-МАРДА ДЖОРУКЪЛАДАН

1. Адамлыкь. Байрамукъланы Халимат.
2. Мухтарчыкь. Абайханланы Насу.
3. Тас болгъан намыс. Занкишиланы Жанакъаит
4. Джолда саламлашыу. (Халкъны намыс-тёре адетлеринден)
5. Адет, кьылыкь нарт сёзле.
6. Аланны алгъышы. Хубийланы Магомет.

КЛАССДАН ТЫШЫНДА ОКЪУРГЪА ЧЫГЪАРМАЛА

1. Эсли. (Таурух)
2. Къаргъа бла балалары. (Таурух)
3. Эки къарнаш бла бир джашчыкь. (Таурух)
4. Буу бла Кирпи. (Таурух).
5. Къоянланы эринлери джырыкь нек болгъандыла. (Таурух)
6. Сибилдин, Мияука эмда глобус. Сылпагъарланы Кулина.

3-чю КЛАСС

Тюз джазыу, грамматика, тил ёсдюрюу

(ыйыкъда 2 сагъат; джылда 68 сагъат)

Окьутуу аллында айтылгъан бир талай методика борчлагъа таяныб бардырылады. Аны ахыр джетишими – тюз джазыу бла баш грамматика джорукъланы эсде бегитиу – сабийлени джазма навыкларын чемерлендириу бла байламлыды. Алай демеклик, тилни теориясын терен билдириу борч 5-9 класслагъа теджеледи – ол зат сынгар ал башланган класслада сагъатланы азлыгъы бла байламлы тнойул, 8-9 джыл болгъан сабийлени сезимлерин аяу

бла байламлыды.

Бу класлада теориядан билим кысха, кесгин, эсге кыйын тиймеген джорукъланы сингдириу халда кьуралады. Джазыу ишле тюрлю-тюрлю болургъа керекдиле. Бу ишлеге джангы кьошуллуку зат буду: джазма ишле тил ёсдюрюу джанына бегирек джораланадыла, сабийлени тюз джазаргъа юретген бла бирге творчество ангыларын ёсдюрюрге тыйыншлыды. Ол излемге кёре окьулгъан темала бла байламлы тюрлю-тюрлю тил ёсдюрюу ишле барыргъа керекдиле: сёзтутушланы устазны ауузундан тюз джазыу, сёзле бла сёзтутушла кьурау, 5-7 бош айтымдан кьуралгъан диктантла, тегерекде кёрген джашауларындан хапарчыкьла кьурау эм джазыу, кысха эсен джазмачыкьла (изложеничикле) джазыу д.а.к.

ОКЬУЛЛУКЪ ТЕМАЛА

1. 2-чи класда окьулгъанны кьайтарыу – 2 сагъат

Тауушла бла харифле. Ачыкьла. Тунакыла. Харифлени джазылыулары.

2. Тауушла бла харифле – 6 сагъат.

Сёзню ортасында, ахырында зынгырдауукьла бла сангыраулары тюз джазыу (тоб – тобу, чепкен, чыпчыкь, баста, уста, сохта, эски, эчки, д.а.к.).

Сангырау тунакылары зынгырдауукьлагъа айланыулары (терек – тереги, кьонакь – кьонагъы).

Сёзню тамырында ч-ны ш-гъа айланыуу (агъач – агъашчы).

3. Сёз – 10 сагъат.

Сёзню тамыры бла аффикси. Бёлюм. Экиленген тунакыла тюбеген сёзле (акка, амма, исси дегенча). Аллай сёзлени кёчюрюу. (Кысха) у, (кысха) й, джумушакь белги ь, кьаты белги ь болгъан сёзлени тизгинден тизгинге кёчюрюу.

Магъанасы джууукь неда кьаршчы болгъан сёзле (ариу – чырайлы; джау – душман; аман – иги, уллу – гитче).

ТИЛНИ КЕСЕКЛЕРИ

Тилни кесеклеринден хапар бериу – 22 сагъат.

4. Ат – 5 сагъат.

Ким? Не? деген соруулагъа джууаб этген сёзле (ал класслада окъулгъанны къайтарыу). Атны магъанасы. Энци эмда тукъум атла. Энци атлада уллу харифлени джазылыуу. Атны санлада тюрлениую. Болушладан хапар бериу.

Сыфат – 4 сагъат.

5. **Къаллай? Неллай?** деген соруулагъа джууаб этген сорууланы къайтарыу. Сыфатны магъанасы. Сыфатны айтымда таба билиу. Сыфатны къауумлары. Сыфатла бла айтымла къурау, аланы джазыу.

6. Алмаш – 2 сагъат.

Алмашны магъанасы. Бетлеучю алмашла. Алмашла бла айтымла къурау, аланы джазыу.

7. Этим – 5 сагъат.

Не этеди? Не этгенди? Не этерикди? деген соруулагъа джууаб этген сёзлени къайтарыу.

Этимни магъанасы. Этимни заманлары. Бусагъат, озгъан, боллукъ заман.

8. Айтым – 10 сагъат.

Айтымны юсюнден экинчи классда окъулгъанны къайтарыу.

Хапарлаучу, соруучу, кёлтюртюучю айтымла. Айтымда башчы бла хапарчы. Джайылмагъан бла джайылгъан айтымла. Джайылгъан айтымны сансыз членлери.

Байламлы тилни ёсдюрюу ишле

Къарачай тилни дерслеринде тил ёсдюрюуден быллай ишле этиледиле:

- 1) хапарлаучу, соруучу эм кёлтюртюучю айтымла къураб джазаргъа;
- 2) план бла эсен джазма (изложение) джазыу (25-30 сёзден, устазны болушлугъу бла).
- 3) суратха къараб, кёлден джазма (сочинение) джазаргъа юрениу (устазны болушлугъу бла);

- 4) окъуучулары кеслерини джашауларындан, кѳрген затларындан, экскурсиягъа баргъанларындан хапарчыкъла къураб джаздырыу;
- 5) берилген сѳзледен айтымла къураб джаздырыу (сѳзле ал формалада бериледиле) д.а.к.

3-ЧЮ КЛАСС

Окъуу, тил ѳсдюрюу

(джылда 34 сагъат; ыйыкъда – 1 сагъат)

3-чю классны окъуу дерслеринде иш 2-чи классда окъуу усталыкъларын (навыкланы) хайырландыра, аланы андан да ары чемерлендирирге джораланады. 3-чю классда сабийле джылны аягъына бир минутха 60-70 сѳзю болгъан текстни тюз, кесгин окъуй билирге керекдиле.

Окъугъан чыгъармаланы хапарларгъа юренирге керекди. Керек болса, текстге план салыу ишге да тырмашдырыргъа тыйыншлыды. Окъугъан чыгъармаларындан бир затны артыкъ чемер суратлагъан сѳзлерин табыб, джангыдан окъуу навыклагъа да юретирге керекди. Назмуну, хапарны, уллу чыгъармадан юзюкню бири биринден айыра билирге, д.а.к. ишле. Окъуу дерде эм магъаналы иш окъулгъан чыгъармаланы юсю бла юретиу ишлени бардырыуду.

3-чю классда юретиу ишлеге быллай темала теджеледиле:

- ана тилни билирге, аны окъургъа талпыуларын ѳсдюрюу, аны сюйдюрюу, сѳлеширге, джазаргъа талпырча этиу, творчество ишлеге тырмашдырыу;
- табигъатха сюймекликни сингдириу, аны аяргъа, сакъларгъа юретиу;
- джылны чакъларындан кесгин билим бериу; джазны, джайны, къачны, къышны юсюнден чыгъармаланы окъугъан заманда адам бла табигъатны байламлы болгъанларын; адамны джерге, чегетге, урунуугъа сюймеклигин, хазырлыгъын кѳргюзтюу;
- чыгъармаланы кѳбюсюн «Сюеме сени, туугъан джуртум» деген тема бла байламлы окъутуу;

- ара темаланы бири – халиге, адебге, намысха, адамлыкъгъа юретиудю
- бу затны бир дерсе да унутмай, таймаздан хар окъулгъан чыгъармаланы бу тема бла байлаб иги халилендириу;
- Ата джуртха суймеклик дерслени баш темаларыны бири болгъаны себебли, сабийлени туугъан джерлери бла, бизни республика бла, шахарларыбыз, эллерибиз, сууларыбыз, тауларыбыз бла байламлы юрете билирге керекди; аны джакъларгъа хазырлыкъны тарих бла байламлы окъутуу; тарихде болгъан затланы юсю бла сабийлеге туугъан миллетлерине эм башха миллетлеге суймеклик иннетни сингдириу.

Эсге алыргъа: окъугъан сабийлеге окъуллукъ чыгъармаланы аслам окъутургъа кереклисин дерсе да, юйде да унутмазгъа кереклисин эсе тутуу!

ОКЪУЛЛУКЪ ЧЫГЪАРМАЛА:

АНА ТИЛИМ – ДЖАРЫКЪ КЮНЮМ

1. Ана тилим. Семенланы Сымайыл.
2. Сохта тенглериме. Будаиланы Ахмат
3. Ана тилим – джарыкъ кюнюм. Мамчуланы Дина.

ТЁГЕРЕКДЕ - ТЮРЛЮ-ТЮРЛЮ

1. Тубанлы кёл. Ортабайланы Т.
2. Иги джолгъа. Хапчаланы Салих.
3. Расулну къоянчыгъы. Къаракетланы Юсуф.
4. Къобан. Ёзденланы Альберт.
5. Къач. Хубийланы Осман.
6. Алтындан да багъалы зат. Джулабланы Юзеир.
7. Алтын бюртюк. Байрамукъланы Фатима.
8. Къачхы чегетде. Лайпанланы Рашид
9. Барыбызны борчубузду.
10. Кёгюрчюн бла будай бюртюкле. Джулабланы Юзеир.
11. Къанаты сынган къаз бала. Байрамукъланы Фатима
12. Суусаб болгъан гоккала. Кечерукъланы Байдымат.
13. Сюрюучю джаш бла джылан. (Халкъ джомакъ).

СЮЕМЕ СЕНИ, ТУУГЪАН ДЖУРТУМ!

1. Чакъырады Къарт-Джурт. Ёзденланы Альберт.
2. Туугъан джерим. Хубийланы Назир.
3. Эресей десенг... Къагъыйланы Назифа.
4. Сибил нартла (юзюк). Джаубаланы Хусей.
5. Дуниям башланады элимден. Акъбайланы Азрет.
6. Къарачай ёзен. Байчораланы Сослан.
7. Къарачайым. Байрамукъланы Умар.

ИГИ НЕДИ, АМАН НЕДИ?

1. Адамлыкъ. Къаракетланы Юсуф.
2. Тири джашчыкъ. Чотчаланы Магомет.
3. Каска бла къумурсха. И.А.Крылов (Тамсил). Кёчюрген Биджиланы Асхат.
4. Балам, сеннге аманатым. Боташланы Абидат.
5. Насыб. Джулабланы Юзеир.
6. Нек ауруду Акъайчыкъ? Шидакъланы Магомет.
7. Гырджын. Байрамукъланы Фатима.
8. Бешик джыр. Абайханланы Насу.
9. Ашыкъ оюн. Лайпанланы Билял.
10. Хойнух оюн.

КЪАР ДЖАУАДЫ, БОРАЙДЫ

1. Къыш. Гапполаны Аминат.
2. Элде биринчи ёлка. Баучуланы Аубекир.
3. Тилбургъучла.
4. Къар джауады, борайды.
5. Джылны чакълары. Магъаяланы-Гапполаны Аминат.
6. Буз акка. Байрамкъулланы Фатима.
7. Джангы джыл. Семенланы Азрет.
8. Чынар чана. Лайпанланы Рашид.

ХАЛКЪ БАЙРАМЛА ЭМ АДЕТЛЕ

1. Сабийлеге. Биджиланы Ильяс.
2. Агъаз. Батчаланы Мусса.
3. Сокъмакъ. Хубийланы Назир.
4. Усталыкъ сайлау. Баучуланы Аубекир.
5. Адетлени дерси. Сылпагъарланы Кулина.

ИШНИ СЮЙГЕН – СЮЙЮМЛЮ

1. Чалкъыгъа чыкъгъан кюн. Семенланы Сымайыл.
2. Урунууну юсюнден эл берген джомакъла.
3. Нарт сёзле.
4. Атаны сёзю. Батчаланы Мусса.
5. Архыз башында. Байчораланы Магомет.
6. Тирменчик. Ортабайланы Тохтар.
7. Нек джашайма? Семенланы Сымайыл.
8. Муратчыкъны дарманы. Байрамукъланы Халимат.
9. Ишни багъасы. (Халкъдан).
10. Мен-мен. Шаманланы Медиха.

АСКЕР – АТА ДЖУРТНУ ДЖАКЪЧЫСЫ

1. Солдат. Джулабланы Юзеир.
2. Бир кюн сыртда. Лайпанланы Сеит.
3. Ата джуртубуз ючюн. Багъатырланы Харун.

ДЖАЗ КЕЛДИ, ДЖАШИЛ АТЫНА МИНИБ

1. Бу не затды? Семенланы Азрет.
2. Джаз. Къаракетланы Юсуф.
3. Анам. Сюйюнчланы Азамат.
4. Шыбыла. Абайханланы Насу.
5. Гуду чакъынджик. Джулабланы Юзеир.
6. Эмен терек. Тохчукъланы Сымайыл.
7. Гошях къала. Къагъыйланы Назифа.
8. Ананг сеннге теджейди. Гочияланы Софья.

ХАЛКЪНЫ АУУЗ ЧЫГЪАРМАЧЫЛЫГЪЫ

1. Джолоучулукуьда. (Таурух). Джарашдыргъан Сылпагъарланы Кулина.
2. Тюлкую бла джылан. (Джомакъ). Джарашдыргъан Батчаланы Мусса.

ХОРЛАМЛЫ МАЙ

1. Ананы алгъышы. Кечерукъланы Байдымат.
2. Генерал. Джулабланы Юзеир.
3. Дуниягъа – тынчлыкъ. Акъбайланы Азрет.
4. Къурч адам. Кёбекланы Билял.
5. Тирменчи Тихон. Джазаланы Балуга.

Дерсен тышында окъуллукъ чыгъармала

1. Насыб деген – ол не затды? Аппаланы Билял.
2. Тауукъ – айта билгеннге – зауукъ. (Халкъ джомакъ).
3. Орайда. (Халкъ айтыу).
4. Тенгиз тузлу некди? (Халкъ джомакъ).
5. Къарашауайны къара сууу. (Нарт таурух).
6. Бармыды тюзлюк? (Джомакъ).
7. Ёгюз бла эшек. (Халкъ джомакъ).
8. Тилек. Семенланы Азрет.
9. Бёрючюк. Ёзденланы Рашид.
10. Атасы бла джашы. (Халкъ джомакъ).

4-чю КЛАСС

ГРАММАТИКА, ТЮЗ ДЖАЗЫУ, ТИЛ ЁСДЮРЮУ

(джылда 68 сагъат, ыйыкыда – 2 сагъат)

4-чю классда тилни окъутуугъа къошуллукъ затланы бири – тилни кесеклеринден сёз къурау, сёз тюрлениу джорукъладан теренирек хапар бериудю (джалгъаныудан, джегилиуден дегенча).

Тилни ат кесеклерини эм этимни тюрлениу формаларын тюз джазыугъа да терен эс бёлунеди. Айтым да, ал класслада берилген билимге таяна,

теренирек окъулады. Айтымны членлерин айырыугъа юретиледи. Айтым къурау иш иги кесек орун алады: джайылмагъан эм джайылгъан айтымла д.а.к. Муну бары бла бирге сабийлени творчество джаны бла ангыларын да, усталыкъларын да ёсдюрюу ишле орун табадыла: ала планчыкъла салыргъа, ала бла ишлерге юренедиле, соруу-джууаб ишлени бардырадыла, суратха къараб хапар къурау ишге тырмашадыла. Дерследе къысха хапарчыкъла, эсден джазмала (изложениеле) джазыладыла.

1. Ал класслада окъулгъанны къайтарыу – 3 сагъат.

Зынгырдауукъла бла сангыраулары тюз джазыу. Сангырау тунакыланы зынгырдауукълагъа айланыулары. Сёзню тамырында **ч**-ны **ш**-гъа айланыуу.

2. Сёз – 8 сагъат.

Сёзде тамыр, аффикс. Бир тамырлы сёзле. Джангы сёзлени къуралыулары. Магъанасы джууукъ сёзле. Магъанасы къаршчы сёзле. Къош сёзле.

3. Ат – 4 сагъат.

Атны магъанасын къайтарыу. Тюз атла. Иелик атла. Болушла. Атланы джалгъаныулары.

4. Сыфат – 2 сагъат.

Сыфатны къауумлары. Сыфатны тюрлениулер.

5. Алмаш – 4 сагъат.

Магъанасын къайтарыу. Алмашланы тюрлениулер.

6. Санау – 3 сагъат.

Санауну магъанасы. Санчы санаула. Тизгинчи санаула. Санаулары тюз джазыу.

7. Сёзлеу – 3 сагъат.

Сёзлеуню магъанасы. Сёзлеуню къауумлары.

8. Этим – 9 сагъат.

Этимни магъанасын къайтарыу. Этимни джегилиюу, заманлада тюрлениую. Этимни бетледе, санлада тюрлениую.

9. Байламла, послелогла – 2 сагъат.

10. Бош айтым – 3 сагъат.

Айтымны тюрлюлерин къайтарыу. Айтымны баш эм сансыз членлери.
Айтымны бир тукъум членлери.

Тил ёсдюрюу ишле

1. Хапарлаучу, соруучу, кёлтюртюрчю айтымла къуратыу.
2. Берилген план бла Эсден джазма (изложение) джаздырыу.
3. Сурагъа къараб хапар къуратыу.
4. «Бизни юйдегибиз» деген темагъа кёлден джазма (сочинение) джаздырыу.
5. Элде джашагъан къарт анагъа-къарт атагъа письмо джаздырыу.
6. «Мени сюйген китабчыгъым» деген темагъа кёлден джазма (сочинение) джаздырыу.
7. Текстден бош айтымланы джазыб алыу.
8. «Мен элде не кёрдюм» деген темагъа хапар джаздырыу д. а. к.

АДАБИЯТ ОКЪУУ, ТИЛ ЁСДЮРЮУ

(джылда – 34 сагъат; ыйыкъда– 1 сагъат)

Ишни ал класслагъа къошулукъ башхалыгъы: устаз сабийлеге фольклордан, джазыучуланы юслеринден теренирек хапар береди; окъулгъан чыгъармалагъа багъа бериуню теренирек этеди; чыгъармаланы сейир джерлерин излетеди, тилни чемерлигин эслетеди; ангыламагъан сёзлери бла ишлейди, сёзлюкле бла хайырлана; чыгъармаланы тарих бла байлау ишни бек теренлемей, орус тилде окъууну мардасында бардырады; ал классладача, сёлешюу тилге, хапарлаугъа, сёзлени тюз, кесгин айтыугъа уллу эс бёледи; текстлеге келтирилген нарт сёзле бла, фразеологизмле бла айырыб ишлейди, сабийле кеслерини тиллеринде джюрютюрча этеди; игини-аманны айырыу, адеб-намыс , иги халиге юретиу джорукълагъа юретиу иш тохтаусуз барады.

Бу мадарла бла, аллында классладача, окъулгъан чыгъармала да хайырландырыладыла. **Ол чыгъармала байламлы темала:**

ДЖУРТУМ БЛА АНА ТИЛИМ - ДЖАШАУУМ

1. Таулу сёзюм, татлы сёзюм. *Гочияланы Софья.*
2. Джуртум бла ана тилим – джашауум. *Къоркъмазланы Аскер.*
3. Фахмуну зыраф этме. *Хубийланы Осман.*

КЪАРАЧАЙ ДЕСЕМ...

4. Атмаз. *Хубийланы Осман.*
5. Бизни Республика бла Россия. *Баучуланы Аубекир.*
6. Минги Тау. *Мамчуланы Дина.*
7. Къарачай десем.... *Акъбайланы Азрет.*
8. Мени Джуртумду Джерни арасы. *Сылтагъарланы Кулина.*
9. Аккаларымы джери. *Къобанланы Махмут.*
10. Тебердиде. *Хубийланы Вениамин.*
11. Джылы сентябрь кюню. *Къулийланы Къайсын.*
12. Къарачай шахар. *Лепшокъланы Хусеин.*
13. Джангкъылыч. *Шаманланы Медиха.*
14. Карачаевск – шохлукъ шахар. *Сюйюнчланы Азамат.*
15. Къарча. *Байчораланы Сослан.*

САКЪЛА – КЕСМЕ!

16. Табигъатны ышанлары. *Байзуллаланы А.*
17. Къарылгъачла. *Батчаланы Али-Мурат.*
18. Атха биринчи миннгеним. *Гочияланы Софья.*
19. Мурат бла Тулпар. *Эбзеланы Ханафий.*

ОНГЛУ АДАМЛАНЫ САБИЙ ДЖЫЛЛАРЫ

20. Умарны сабий джыллары. *Батчаланы Мусса.*
21. Къанатлы Джумарыкъ. *Къагъыйланы Назифа.*
22. Биринчи кино. *Къулийланы Къайсын.*
23. Минги Тауну къушу. *Къагъыйланы Назифа.*

ЁМЮРЛЕНИ ТЕРЕНИНДЕН

24. Сабан сюрюу.
25. Уучу бла агъач киши.

- 26.Сабан тойну джыры
- 27.Чалман кьурманлыкь
- 28.Къарачай-малкъар джыл къайтарыу. («Къарачай» газетден)
- 29.Джылны чакълары. («Къарачай» газетден)
- 30.Эмегенле.
- 31.Эмегенле бла нартланы сермешлери.
- 32.Сосуркъа бла эмеген.
- 33.Эмегенлени кырылгъанлары.
- 34.Нартла бла гуртла. Ортабайланы Римма.
- 35.Ахыры той бла бошалды. Гочияланы Софья

АДЕТ – НАМЫС – НАСЫБ

- 36.Бачха салгъан кюн – кызычыкъгъа. Семенланы Исмаил.
- 37.Насихатла. Мечиланы Кязим.
- 38.Сабырлыкь. Мечиланы Кязим.
- 39.Ана. Къулийланы Къайсын»
- 40.Ибрагимни сагъышы. Аппаланы Хасан.
- 41.Кавказ. Къаракетланы Исса.
- 42.Джангы джомакъла. Сюйюнчланы Азамат.
- 43.Джашауну ызы. Джаубаланы Хусей.
- 44.Нёгерлик. Акъбайланы Исмаил.
- 45.Бир уллу юйдегиде. Мамчуланы Дина.

ТАМСИЛЛЕ

- 46.Айры чабакъ, Балыкъ, Дууадакъ. Акъбайланы Исмаил.
- 47.«Хора тана». Сылпагъарланы Кулина.
- 48.Бокълу джерме. Байрамукъланы Умар.
- 49.Гылыгчукъ. Ёзденланы А.

КЪЫШ

- 50.Аджашхан кьарчыкъ. Шаманланы Медиха.
- 51.Терекни джашчыгъы. Хубийланы Магомет.
- 52.Джангы джыл. Джаубаланы Хучей.

53.Алгыш. Ёзденланы Альберт.

54.Балдырадждюзню джырчыгы. Къулийланы Къайсын.

АММА-АММА – БАЛ АННЯ

55.Джаз. Ёртенланы Азрет.

56.Тиширыугъа – махтау. Максим Горький.

57.Джукъланмазлыкъ джулдузчукъ. Мамчуланы Дина.

АДАМЛЫКЪ

58.Къушла. Батчаланы Башир.

59.Сабийликде. Ёртенланы Азрет.

60.Мен тепсейме атам бла. Байрамукъланы Фатима

61.Эртде-эртде... Байрамукъланы Фатима

62.Юч ана бла юч бала. Байрамукъланы Халимат.

63. Мен терс болгъанма. Токъумаланы Жагъафар.

64.Ёрге къобуу. Джол. Саламлашыу. Байрамукъланы Халимат.

КЪАРАЧАЙНЫ ДЖИГИТ УЛАНЛАРЫ – УЛЛУ ХОРЛАМГЪА

65.Къарачайны уланы – Белоруссияны джигити. Лайпанланы Сеит

66.Днепр ючюн – урушлада. Багъатырланы Харун.

67.Тау илячин. Борлакъланы Къанитат.